

П.П. Жаўняровіч

ДЭЙКТЫЧНЫЯ СРОДКІ МАРКІРОЎКІ СУБ'ЕКТА ДЫСКУРСУ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Дыскурс, як любы камунікатыўны акт, прадугледжвае наяўнасць дзвюх фундаментальных роляў – аўтара-адресанта – рэцыпіента-адресата і іх дыялогу. Маналагічнасць тэкстаў публіцыстыкі – рэч даволі ўяўная. Па сутнасці, маналог у публіцыстыцы – гэта прыватны выпадак дыялогу, хаця традыцыйна дыялог і маналог супрацьпастаўляліся. Камуніканты ў любым выпадку інтэрпрэтуюць маўленне і дзеянні, і “працэс гэты заўсёды інтэрактыўны, прадугледжвае ўзаемадзеянне людзей” [1, с. 284].

Дыялагічнасць публіцыстычнага дыскурсу У.Караткевіча пацвярджаецца ў першую чаргу аналізам дэйктычных сродкаў маркіроўкі аўтара і адресата, якія разам з іншымі паказчыкамі фармуюць прагматычны кампанент зместу. Сярод сродкаў маркіроўкі суб'екта дыскурсу вылучаюцца займеннікі *я*, *мы* і *мой*, *наш*.

Я аўтара, ідэнтычнае асобе пісьменніка, з'яўляецца дынамічнай структурай для арганізацыі публіцыстычнага, у прыватнасці эсэістычнага дыскурсу У.Караткевіча. “Уласна, «я» – гэта найвышэйшая ступень індывідуалізацыі, якая можа быць дасягнута сродкамі мовы” [2, с. 165]. У той жа час гэта *я* семантычна ўскладняецца дзякуючы ўжыванню пашыранага займенніка *мы* і прыналежных займеннікаў, ствараючы фармальнае займеннікавае ядро – абавязковую ўмову функцыянавання менавіта эсэістычнага дыскурсу.

У.Караткевіч як суб'ект дыскурсу “з тых літаратараў, чыю прысутнасць у творы адчуваеш непасрэдна, ён не адыходзіць на такую адлегласць ад сваіх герояў, каб суцэльна знікнуць за даляглядам твора. І, канечне ж, асабліва адчуваецца гэта ў яго эсэ” [3, с. 176]. Прычым *я* У.Караткевіча заўсёды супадае з асобай пісьменніка, бо ў публіцыстыцы паміж аўтарам і тэкстам “няма прамежкавых звёнаў” [4, с. 75]. У тэкстах гэта пацвярджаецца выкарыстаннем фактаў біяграфіі: *Я паехаў у мінскі аэрапорт і там абмяняў некаторую колькасць грашовых знакаў на білет “Мінск – Рыга”, у якім касірка акуратна прапісала маё прозвішча, забыўшыся чамусьці дапісаць, што мне трыццаць адзін год і што я нежанаты* [5, с. 14–15]; указаннем на творчыя кантакты: *Сорамна пісаць, што гэты чалавек некалькі разоў ілюстравалі мае кнігі? Аніколькі!* [5, с. 338]; ужываннем уласнага прозвішча: *Лёс зводзіў мяне з многімі людзьмі мастацтва, ды так, што абставіны знаёмства маглі б здацца*

нейкай містыкай і хто-ніхто з крытыкаў абавязкова кінуў бы свой дзяжурны сказ: “**Караткевіч** выдумае, а пасля сам жа ў гэта і наверыць” [5, с. 123]; наяўнасцю іранічных фраз: *Каб не рызыкаваць сваёй рэпутацыяй, звесткі пра сябе я рассею на працягу ўсяго апавядання* [5, с. 53]; спасылкамі на дасведчанасць: *Таму я насмельваюся сказаць, што ведаю сваю краіну і яе людзей. І менавіта таму, дарагія дзяўчаты і хлопцы, я стану гаварыць з вамі толькі аб тым, што сам бачыў і чуў* [6, с. 384–385].

Неабходна зазначыць, што шматмернасць асобы аўтара, прапанаваная М.Бахціным, эстрапалюецца перш за ўсё на мастацкія творы, а не на публіцыстыку. Сцвярджэнне, што біяграфічнага аўтара “мы знаходзім па-за твораў як чалавека, які жыве сваім біяграфічным жыццём” [7, с. 403], не стасуецца з прыведзенымі вышэй прыкладамі. Пісьменніцкае я ў публіцыстыцы У.Караткевіча, такім чынам, набліжае яго да чалавека прыватнага, які мае такія ж інтарэсы, як і яго чытачы, пагружаны ў быт, не цураецца зямных патрэб. Зразумела, на кагнітыўным узроўні “прыватны чалавек У.Караткевіч” значна пераўзыходзіць “свайго чытача” па ведах і дасведчанасці, што дазваляе аўтару больш дзейсна выконваць пастаўленыя пры стварэнні тэкстаў мэты.

Цесна звязаны з аўтарскім я таксама займеннік (займеннікавы прыметнік) *мой*, шырока прадстаўлены ў публіцыстыцы У.Караткевіча. Эпідымматыка лексемы пацвярджае наяўнасць у лексіка-семантычных варыянтаў экспліцытнай інтэгральнай прыкметы ‘я’ на першым кроку аналізу. Пашырэнне полісеманта *мой* яшчэ раз пераконвае ў выкарыстанні аўтарам эсэістычнага метаду адлюстравання складаных працэсаў рэчаіснасці.

Лексіка-семантычны варыянт лексемы *мой* са значэннем ‘які належыць мне па сваяцкіх, сяброўскіх і пад. адносінах’ аўтар, для пацвярджэння сваіх меркаванняў, актыўна ўключае ў спасылкі на звесткі, атрыманыя ад родных, блізкіх і знаёмых людзей (*Дый мой бацька* *расказваў, што, калі ён быў маладым чалавекам, у Дняпры, ля Оршы злавілі васьміпудовага сома* [6, с. 428]; *Маці мая* *расказвае, што, калі яна настаўнічала, лірнікі часта праходзілі праз сяло, гралі па хатах, і яны, настаўніцы, таксама клікалі іх да сябе і дарылі, як усе, і слухалі...* [5, с. 158]); *Я ведаю людзей (адзін з іх нават мой сябра, якому я веру), якія казалі мне, што ім здаралася сасніць верш* [5, с. 355]). Такі прыём садзейнічае ўсталяванню меншай адлегласці паміж агенсам і рэцыпіентам, ажыўляе ўяўны дыялог, становіцца дзейсным аргументам у перакананні

адрасата. Дэмакратызм аўтара праяўляецца больш за ўсё менавіта тады, калі ён у тэксце экспліцытна дапускае наяўнасць іншых меркаванняў: *Аднак, многа паездзіўшы па рэспубліцы, перазнаёміўшыся з тысячамі людзей, я насмелюся назваць некаторыя досыць тыповыя рысы, уласцівыя народнаму беларускаму характару. Гэта пераважна мой погляд (могуць быць і іншыя), хаця многія і многія людзі, і не толькі з беларусаў, падзяляюць яго* [6, с. 446]. Рэфэрэнт падсвядома далучаецца да “судумання”, “суразважання”, супастаўляе свае погляды з аўтарскімі і часцей за ўсё “апынаецца” на баку Караткевіча.

Лексіка-семантычны варыянт з аб’ёмным значэннем ‘які мае адносіны да мяне як члена якога-н. калектыву; які належыць мне разам з іншымі; які складаецца з чаго-н., уключаючы мяне’ ўсё роўна не можа поўнасьцю ахапіць семантыкі займенніка ў публіцыстыцы У.Караткевіча. *Мой* атрымлівае прырашчэнні сэнсу, дадатковыя канатацыі са станоўчай ацэнкай, становіцца не толькі ‘належным мне разам з іншымі’, але і ‘самым блізкім для мяне (высок.)’: *Але не будзе людзей, якія больш зрабілі б для маёй мовы, для маёй песні, для маёй Радзімы, нарэшце* [5, с. 313]; *Гэта была прыгажосць, неаддзельная ад лёгкага адцення тугі, бо гэта была мая радзіма, мая купель і курган маіх продкаў, і я дужа хацеў, каб яна стала роднай і хлопцам – уся, ад Прарова да Кісяняўскіх круч* [5, с. 328]. *Мой* атрымлівае прырашчэнні сэнсу: ‘той, які ўяўляецца мне’: *І ўсё ж гэта крыху не мой Мефістофель* [5, с. 417]; ‘створаны мной’: *Ясна, што і Алесь мой іншы і Выліваха крыху іншы (уяўленне кожнага чалавека дужа не падобнае і своеасаблівае), але яны максімальна прыбліжаныя да майго аблічча* [5, с. 338]; ‘зроблены мной’, ‘падрыхтаваны мной’: *Мая карта рэк (а на ёй памечаны толькі рэкі даўжэйшыя за пяць кіламетраў) уся пранізана сінімі жылкамі, мабыць, гусцей, чым плоць чалавечая капілярамі* [6, с. 421].

Як слушна заўважаюць даследчыкі, займеннік **мы** сведчыць не аб я і другім я, а аб я і ты, аб я разам з іншымі. У гэтым выпадку важна высветліць, хто ж у канкрэтным тэксце з’яўляецца суб’ектам дыскурсу разам з аўтарам.

У суб’ект дыскурсу *мы* ўключаны аўтар і той, хто з’яўляецца семантычным суб’ектам (аб’ектам даследавання) пры сумесным выкананні нейкіх дзеянняў, у час гутаркі, калі аўтар лічыць неабходным гэта засведчыць: *Аднойчы, прыехаўшы ўжо з Оршы, я заначаваў у яго [Я.Брыля], і тут мы перагаварылі адной з тых шчырых, бадай толькі славянскіх, размоў, калі са здзіўленнем і раптоўнай гарачнасцю заўважаеш, што*

думаеш аднолькава з іншым, што словы аднаго падхапляе другі, не чакаючы нават канца выказанай думкі, бо яна, як свая [5, с. 322].

Суб'ектам дыскурсу *мы* з'яўляецца аўтар і некалькі асоб, якія разам з аўтарам выконваюць нейкія сумесныя дзеянні: *Зайшлі мы ў той дзень і да дырэктара Прыпяцкага ландшафтна-гідралагічнага запаведніка – Ільі Аляксандравіча Салановіча* [5, с. 186]; *Мы ў Малой Кракотцы, у сябра-настаўніка, дужа добрага чалавека* [5, с. 334]. Падкрэслім, што дзве асобы або некалькі асоб у складзе такога суб'екта дыскурсу, – як і аўтар, рэальныя людзі.

У публіцыстычным дыскурсе У.Караткевіча найбольш пашыраны “інклюзіўны суб'ект” [68, с. 101] дыскурсу *мы*, які ўключае ў сябе аўтара ў складзе групы асоб (сярод якіх можа прысутнічаць і аб'ект дыскурсу) і такім чынам паказвае прыналежнасць да іх. У адных выпадках уключэннем займенніка *мы* аўтар хоча засяродзіць увагу на неаддзельнасці свайго я ад іншых, на важнасці для сябе менавіта гэтай неаддзельнасці. Напрыклад, у невялікім эсе “Рша камен...”, прысвечаным роднаму гораду пісьменніка, няма ніводнага суб'екта я, а прысутнічаюць 6 арганічна ўключаных у структуру тэксту суб'ектаў *мы*: *Падтрымлівалі мы крамольнага князя Усяслава (быў гэта 1067 год, год першага ўпамінання аб горадзе)* [5, с. 49]. У другіх выпадках для ўдакладнення суб'екта *мы* аўтар выкарыстоўвае прыдаткі, канкрэтызуючы тым самым семантычнае напаўненне займенніка: *Але мы, дзеці Беларусі, ганарымся тым, што ў гэтых войнах яна ніколі, запамятайце гэта, ніколі не была агрэсарам* [5, с. 170]. У “Зямлі пад белымі крыламі” найбольш выразна выяўляецца суб'ект *мы* як ‘жыхары Беларусі’: *Калі на нашы старажытныя славянскія землі прыйшлі татары-манголы – здолелі адбіцца ад іх амаль адны толькі мы* [6, с. 384]; *Дарэмна нас дражняць бульбаю* [6, с. 400].

У публіцыстычным дыскурсе У.Караткевіча сустракаецца суб'ект *мы*, у якім аўтар з'яўляецца часткай няпэўна-абагульненай групы. Такім чынам аўтарскае я суседнічае і з займеннікамі аб'екта дыскурсу, і з асобамі – жыхарамі канкрэтнай мясцовасці, краіны, і, урэшце, з усім чалавецтвам. Гэты суб'ект дыскурсу, безумоўна, больш за ўсё характарызуе аўтара як чалавека, які можа ўзняцца да самых высокіх вяршынь абагульнення, выявіць вечныя, агульначалавечыя каштоўнасці. Выказванні з такім займеннікам нагадваюць кампрэсію думак, афарыстычнасць якіх несумненна: *Мы ведаем ганебна мала – і мы робім выгляд, што ведаем усё* [5, с. 64]; *Вайна – гэта асколак, які і дагэтуль сядзіць у калясардэчнай сумцы кожнага з нас* [5, с. 17]; *Але як бы мы ні ставіліся да езуітаў і да іх*

такты, трэба, дзеля справядлівасці, прызнаць, што гэта былі самыя адукаваныя людзі свайго часу [5, с. 86].

Даследаванне, аналагічнае разгляду прыналежага займенніка *мой*, можна правесці і ў дачыненні займенніка *наш*, семантычна звязанага з суб'ектам *мы*.

На заканчэнне разгляду выражэння суб'екта ў публіцыстычным дыскурсе У.Караткевіча прасочым суадносіны выкарыстання займеннікаў *мы* і *я* як “дзвюх граняў, якія складаюць сутнасць катэгорыі аўтара – чалавека сацыяльнага і чалавека прыватнага” [4, с. 80]. Гэта даволі складаная задача, бо акрамя *я*-сказаў і *мы*-сказаў у дыскурсе прысутнічаюць пэўна-асабовыя сказы, у якіх на суб'ект указвае граматычная форма дзеяслова 1-й асобы, і іншыя канструкцыі. Але нават колькасныя суадносіны гэтых займеннікаў дазваляюць у пераважнай большасці выпадкаў ахарактарызаваць выражэнне суб'екта дыскурсу, што паказана ў табліцы 1 на прыкладзе трынаццаці твораў.

Табліца 1

№	Назва твора	Займеннік <i>я</i>	Займеннік <i>мы</i>
1	Зямля пад белымі крыламі	163	103
2	Казкі Янтарнай краіны	100	54
3	Дыяментавы горад	76	41
4	Абраная	91	11
5	Saxifraga	16	8
6	Цёплы жніўеньскі поўдзень	31	25
7	Абдуванчык на кромцы вады	22	11
8	Балады каменя	10	4
9	Званы ў прадоннях азёр	73	120
10	Сцюдзёная вясна, або 1000 год і 7 дзён	35	43
11	Вільнюс – часцінка майго сэрца	17	–
12	Подзвіг Францыска Скарыны	–	12
13	Гэта было 10 сакавіка 1864 года	–	4

Як можна заўважыць, у большасці тэкстаў суб'ект дыскурсу выражаны адначасова з дапамогай займеннікаў *я* і *мы*, прычым у тэкстах 1–8 відаць колькасная перавага першага. Займеннік *я* ў гэтых тэкстах выяўляе значны суб'ектывізм аўтара ў дачыненні да разгляду канкрэтнай тэмы, што і з'яўляецца галоўнай прыкметай менавіта эсэістычнага дыскурсу. У той жа час частотны займеннік *мы*, акрамя вышэйсказанага, дазваляе аўтару актыўна падключаць да дыялогу ўяўнага чытача, даючы яму магчымасць

згаджацца з прапанаванымі меркаваннямі, інтэрпрэтаваць іх, лічыць або не лічыць сябе часткай гэтага *мы*.

У тэкстах 9–10 перавага займенніка *мы* выклікана ў першую чаргу прычынамі, звязанымі з далучэннем да асобы аўтара іншых людзей.

На падставе даных табліцы 1 бачна, што тэкст 11 ператвараецца ў лірычны маналог аўтара як суб'екта дыскурсу, і гэта можа быць пацверджана адпаведнымі прыкладамі. Тэксты 12 і 13 паказваюць на суб'ект дыскурсу як чалавека сацыяльнага, а чалавек прыватны выяўляецца не толькі праз уваходжанне ў *мы*, але і праз выбар тэмы, стылістыку выказванняў, аўтарскую ўзрушанасць і т. п.

Праведзенае даследаванне дазваляе сцвярджаць, што дэйтчыныя сродкі маркіроўкі суб'екта дыскурсу ў публіцыстыцы Уладзіміра Караткевіча з'яўляюцца не столькі фармальным паказчыкам прысутнасці аўтара, колькі адным з дзейсных спосабаў уздзеяння і змянення тэзаўрусу рэцыпіента.

Літаратура

1. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ.; Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
2. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения (Семиотическая грамматика). М.: Едиториал УРСС, 2002. 360 с.
3. Сямёнава А. Стагоддзяў срэбны звон // Гарачы след таленту: Літ.-крытыч. эцюды. Мінск: Маст. літ., 1979. С. 158–183.
4. Солганик Г.Я. Автор как стилиобразующая категория публицистического текста // Вестник МГУ. Сер. 10. Журналистика. 2001. № 3. С. 74–83.
5. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 8. Кн. 2. З жыццяпісу, нарысы, эсэ, публіцыстыка, постаці, крытычныя творы, інтэрв'ю, летапіс жыцця і творчасці. Мінск: Маст. літ., 1991. 495 с.
6. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 8. Кн. 1. П'есы. Нарыс. Мінск: Маст. літ., 1990. 591 с.
7. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. М.: Худ. лит-ра, 1975. 502 с.
8. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории. М.: Едиториал УРСС, 2002. 368 с.

В.А. Зразікава

ДА АЗНАЧЭННЯ МАЎЛЕНЧЫХ НОВАЎТВАРЭННЯЎ

Пытанне аб месцы і функцыянаванні новых слоў у лексічнай сістэме мовы, а таксама прынцыпы іх класіфікацыі заўсёды прыцягвалі ўвагу лінгвістаў. Пры гэтым большасць мовазнаўцаў вылучае ў асобны тып новых слоў лексічныя адзінкі маўлення, якія ўзніклі ў працэсе